

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Vitnesbyrdlitteratur

(_sjanger) Litteratur om dramatiske, ofte grusomme hendelser fra f.eks. et konfliktområde eller en konsentrasjonsleir. Ofte overgrepshistorier i form av jefortelling eller øyenvitneskildring. Selvopplevd av forfatteren eller i form av intervju med mennesker som forteller om sine selvopplevde erfaringer, og dermed en undersjanger av selvbiografi.

Et personlig vitnesbyrd om noe svært dramatisk. Ofte er overgrepene det fortelles om “out of reach of the courts” (Hayner 2002 s. 87), men føles likevel tvingende nødvendig å få fram i offentligheten. Det er “a very basic need by victims to recount their stories of violence and survival” (Hayner 2002 s. 136). “Det finnes ofre som roper mindre på hevn enn på å få fortelle” (Paul Ricoeur sitert fra Dubois 1995 s. 120). “Den vildeste smerten triumferer over seg selv når den blir gitt en stemme.” (Günter Blöcker i Brackert og Lämmert 1977 s. 256)

Det kan oppfattes som en moralsk plikt å skrive om og dermed vitne om overgrep, men det er også et (moralsk) dilemma knyttet til om en beskrivelse kan representere det som har skjedd (Erll og Wodianka 2008 s. 91). Enkeltskjebner er vanligvis i fokus, og hundretusenvis av andres død blir “degradert til bakgrunnslyd” (s. 91).

“Trauma is the hurt that never heals” skriver Ross Chambers (i *Facing It: AIDS Diaries and the Death of the Author*, 1998; her sitert fra Parent 2006). Å fortelle er for noen en måte å lindre et traume på, der en hendelse som er “meningsløs” kan gis en relativt sammenhengende mening gjennom fortellingen (Parent 2006).

Å være traumatisert vil si å være “besatt” av et bilde eller en hendelse som representerer smerte, sorg, fortvilelse, og dette smertefulle kan være noe som personen ikke forstår eller er seg bevisst (Cathy Caruth gjengitt fra Parent 2006). Det særegne ved et traume er at det befinner seg “hinsides språket” og dermed egentlig ikke kan fortelles om (Parent 2006). Den traumatiserte personen er ofte som paralyisert og klarer ikke å fungere normalt. Det er som om personen er satt i et mentalt fengsel av det hun eller han har opplevd, og utfordringen i vitnesbyrdlitteratur er å sette ord på noe som befinner seg utenfor det fullt bevisste og språklige, hinsides det man skulle tro var mulig. Det er altså noe med organiseringen i en fortelling som ikke kan samsvare med det traumatiske, uttrykke det. Vitnesbyrdet etterlater alltid en rest av noe ukjent, umulig å framstille,

ubegripelig, som underminerer det forståelige ved selve fortellingen. Likevel oppleves det å fortelle ofte som en plikt, ikke minst overfor de døde (Parent 2006).

“To be traumatized is precisely to be possessed by an image or event [...] trauma is not locatable in the simple violent or original event of an individual’s past, but rather in the way that its very *unassimilated nature* – the way it was precisely *not known* in the first instance – returns to haunt the survivor later on [...] Trauma [...] is always the story of a wound that cries out, that addresses us in the attempts to tell us of a reality or truth that is not otherwise available. This truth, in its delayed appearance and its belated address, cannot be linked only to what is known, but also to what remains unknown in our very actions and our language” (Cathy Caruth sitert fra Parent 2006).

“The traumatic event, although real, took place outside the parameters of “normal” reality, such as causality, sequence, place and time. [...] Trauma survivors live not with memories of the past, but with an event that could not and did not proceed through its completion, has no ending, attained no closure, and therefore, as far as its survivors are concerned, continues into the present and is current in every respect. The survivor, indeed, is not truly in touch either with the core of his traumatic reality or with the fatedness of its reenactments, and thereby remains entrapped in both [...] This absence of categories that define it lends it a quality of “otherness”, a salience, a timelessness and a ubiquity that puts it outside the range of associatively linked experiences, outside the range of comprehension, of recounting and of mastery [...] To *seek* reality is both to set out to explore the injury inflicted by it – to turn back on, and try to penetrate, the state of being *stricken, wounded* by reality [...] – and to attempt, at the same time, to reemerge from the paralysis of this state, to engage reality [...] as an advent, a movement, and as a vital, critical necessity of *moving on*. It is beyond the shock of being stricken, but nonetheless within the wound and from within the woundedness that the event, incomprehensible though it may be, becomes accessible” (Shoshana Felman og Dori Laub i *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, 1992, sitert fra Parent 2006).

“Internasjonalt har det fra begynnelsen av 1990-tallet vært utvist en betydelig akademisk aktivitet rettet mot konsentrasjonsleir- og fangeberetningene fra 2. verdenskrig, en vesentlig del av den såkalte vitnesbyrdlitteraturen. Her har imidlertid den jødiske katastrofen stått i fokus, både for teoretiske tilnærminger og konkrete tekststudier. Metarefleksjonen over problemet traumatisk erfaring og taushet/tale knyttet til holocaust er likevel med [...]: Kan man, og i tilfelle hvordan, berette om “det postulert uutsigelige” [...]. Vitnesbyrdlitteraturen er i høyeste grad en referensiell, dvs. virkelighetshenvisende genre. Det pekes heller ikke på hvilken virkelighet som helst. Å skrive om disse tekstenes formidlings- og resepsjonsformer bør vel da i størst mulig grad gjøres med den pietet for situasjonen som fortellerens beskrivelse kaller på? Brutal, presis, mimetisk realisme er ikke nødvendigvis samme virkemiddel i vitnesbyrdlitteraturen som i annen litteratur.

Andre ganger kan den narratologiske tilnærmingen falle både intetsigende og utilsiktet parodisk ut, for eksempel når “leirlitteraturen” blir sagt å være formet som et treakters drama, dvs. i “aktene” arrestasjon, fangenskap og til slutt frigjøring. Slik det heller ikke gir noen stor meningsgevinst å anføre hyppig bruk av helvetesmetaforer, i en slik sammenheng, som et interessant funn.” (Torill Torp-Holte i *Prosa* nr. 2 i 2008)

Den slovenske filosofen Slavoj Žižek hevder i boka *Vold: Seks skæve refleksjoner* (på dansk 2008) at det er både vanskene med å verifisere det fortalte, og det usammenhengende, som tenderer til å gjøre en fortelling om noe traumatiserende overbevisende og troverdig.

“Elie Wiesel skriver i et essay at en roman om Treblinka enten ikke er en roman, eller ikke om Treblinka, og skriver anerkjennende om etterkrigstidens store forfattere (Mann, Camus, Sartre m.fl.) som ikke gjorde litteratur av jødeutryddelsene. Man kan ikke skrive om holocaust, ikke hvis man er forfatter, heter det senere i samme essay, hvor Wiesel holder frem vitnesbyrdet som den eneste legitime litteraturen. Posisjonen er forståelig, men ettersom årene går, blir den også stadig mer problematisk. Hvem skal snakke om holocaust når den siste overlevende fra Auschwitz er død?” (*Morgenbladet* 17.–23. september 2010 s. 41)

Petra S. Fieros bok *Skriving mot taushet: Grenseerfaringer i Jean Améry's selvbiografiske verk* (1997; på tysk) handler om Améry, en belgisk jøde som overlevde 642 dager i konsentrasjonsleiren Bergen-Belsen. Av de 25437 jødene som ble deportert fra Belgia overlevde kun 615. Jean Améry hadde blitt oppdratt som kristen, men ble likevel av nazistene regnet som jøde. Han var født i Wien, men levde i eksil i Belgia da han ble arrestert av Gestapo for å ha distribuert ulovlige flygeblad. Han ble fengslet og torturert i Fort Breendonk mellom Brussel og Antwerpen. Flere tiår senere prøvde Améry å skrive om sine opplevelser, men syntes ikke han klarte å fortelle det som hadde hendt (Evelyne Polt-Heinzl i <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=3765&L=656>; lesedato 25.03.20). Han døde i 1978 ved å begå selvmord.

Herman Sachnowitz ble under 2. verdenskrig sammen med hele sin familie deportert fra Norge fordi han var jøde. Han ble sendt til konsentrasjonsleiren Auschwitz, der han klarte å holde seg i live fordi han hadde en ukuelig vilje til å overleve, og fordi han var trompetist og kom med i et orkester som skulle underholde nazistene i leiren. Sachnowitz kom tilbake til Norge og ga ut boka *Det angår også deg* (1976). Teksten i boka er fortalt av Sachnowitz, men bearbeidet og nedskrevet av forfatteren Arnold Jacoby. Boka begynner med å fortelle om traumene fra krigen, hvordan hverdagslige situasjoner plutselig kan få et minne fra dødsleiren til å dukke opp. *Det angår også deg* er oversatt til mange språk.

Sachnowitz' bok har blitt omtalt svært hånlig av norske holocaust-fornekttere i gruppa Vigrid: “Denne såkalte memoiren til Sachnowitz er trykket i 1978 og det er

omtrent da fase 2 går over i fase tre i den såkalte HoloCa\$h-voldsporno-kategorien smusslitteratur. Ja for smusslitteratur må vi faktisk regne det som og selvsagt som en del av den obligatoriske løgnpropagandaen jødene driver for å fremme sin egen maktagenda. [...] For å si det rett ut: Dette er idioti på linje med tykk, gul røyk i flere år ut av krematoriepipene i Auschwitz og alle de andre løgn- og fantasi-historiene vi blir servert.” (<http://www.vigrid.net/hcsachnowitz.htm>; lesedato 07.08.12)

Den franske forfatteren Robert Antelme forklarer i forordet til *Menneskeslekten* (1947; på fransk) at idet han begynte å fortelle, var det som å bli kvalt. Der skriver han at “i de første dagene etter vår tilbakekomst [fra den tyske konsentrasjonsleiren] var vi, alle sammen tror jeg, i en delirisk tilstand. Vi ville snakke, endelig bli hørt på. Vi ble fortalt at vår fysiske tilstand i seg selv var ganske tydelig tale. Men vi hadde såvidt overlevd og vi brakte med oss vår hukommelse, vår levende erfaring og vi kjente et frenetisk begjær etter å si sannheten. Og likevel, allerede fra de første dagene syntes det oss umulig å fylle igjen avstanden som vi oppdaget mellom språket vi hadde til disposisjon og den erfaringen som de fleste av oss ennå kjente på kroppen. [...] Knappt hadde vi begynt å fortelle, før vi ble kvalt.” (sitert fra Parent 2006)

Den spanske politiker og forfatteren Jorge Semprún overlevde slavearbeidet i den tyske konsentrasjonsleiren Buchenwald. I *Skriften eller livet* (1994) forklarer han at han i løpet av seksten år ikke klarte å skrive om sine opplevelser, og han måtte avslutte forsøkene for å klare å leve videre (gjengitt fra Parent 2006). Han følte det som om han enten måtte skrive og dermed dø, eller ikke skrive og ikke kunne fortsette å leve. Skriften fungerte ikke for han som en “reparasjon”, men brakte med seg gjenopplivet smerte og sår (Parent 2006). Semprun skrev i en av sine bøker at et helt liv ikke var nok til å fortelle det han hadde erfart. “Alle mulige fortellinger er kun spredte fragmenter av en uendelig fortelling, som er bokstavelig talt uavsluttbar” (i *For en vakker søndag!*, 1980). I en samtale med Semprun sa Elie Wiesel, som også overlevde en nazistisk konsentrasjonsleir: “Å tie er forbudt, å snakke er umulig. [...] Hvordan skal man kunne si alt, si det man må? Den forfatteren som jeg er, og den du er, kan ikke unngå å stille seg disse spørsmålene.” (sitert fra Parent 2006)

Den franske filosofen Sarah Kofman analyserer i *Smothered Words* (1987; på engelsk 1998) psykiske konflikter som følge av å vitne og skrive om et traume. Kofmans jødiske far døde i Auschwitz.

Noen av bøkene er “såkalt “scar literature”, altså en sann historie om grusomhetene i et diktatur fortalt av en som har sluppet ut derfra.” (*Dagbladet* 24. april 2013 s. 2) “In 1978, two years after the end of the Cultural Revolution, a new era of Chinese literature began. It was marked with the short story “The Scar,” written by Lu Xinhua, who was an undergraduate. The story, which describes the sufferings of a Communist family in the previous decade of madness, was the first to condemn the

Cultural Revolution. [...] it impressed the readers, aroused the strong sympathy of the whole society for the people who had been persecuted during the Cultural Revolution, and thus brought about a large number of similar short stories, such as “Class Counsellor” by Liu Xinwu, “The Music of the Forests” by Zhang Jie, “Yue Lan” by Han Shaogong, “What Should I Do” by Chen Guokai, “Maple” by Zheng Yi, “The Ivy-Covered Cabin” by Gu Hua, “The General and the Small Town” by Chen Shixu, and “A Chinese Winter’s Tale” by Yu Luojin (whose brother was sentenced to death in 1970 because of his article criticizing class discrimination). With a political moral, these extraordinary and intriguing stories reveal the cruelty and ignorance of the Cultural Revolution, condemn class discrimination and social inequality, and end with bright, hopeful prospects. The critics often call these stories “Scar Literature.” ” (Jing Kaixuan i <http://digitalcommons.mcalester.edu/>; lesedato 21.01.15)

“Da kulturrevolusjonen var over i Kina og Firerbanden ble stilt for retten, ble det skrevet og utgitt en del personlige lidelseshistorier. I litteraturhistorien går de under betegnelsen “scar literature” (arr-litteratur), etter en novelle av Lu Xinhua som utkom i 1978 under tittelen “Shanghen” (scar/arr). Den handler om hvordan familier gikk i oppløsning etter trakassering fra overivrige rødegardister. Sjangeren fikk blomstre i et par år; myndighetene aksepterte klageskriftene fordi de rammet Firerbanden. Men straks klagene ble lest som en mer generell systemkritikk, kom det direktiver fra Deng Xiaopings regime om kriterier for akseptabel litteratur. Men det utenlandske markedet var ikke mettet. Utenfor Kina er det utkommet utallige bøker om vanskjebner fra Folkerepublikken, fra de mest lesverdige som Jung Changs “Ville svaner” til utgivelser av mer dusinvare-kvalitet.” (Inger Bentzrud i *Dagbladet* 19. februar 2013 s. 2)

Den marokkanske forfatteren Driss Bouisséf Rekab skrev fengselsskildringen *I skyggen av Lalla Chafia* (1989), der han beskriver torturen og de andre lidelsene (Déjeux 1992 s. 50). Boka ble skrevet fra innsiden av fengselet Kénitra der forfatteren satt i over ti år.

Nils Harald Sødals roman *Fuglene under himmelen* (2011) er “himmelropende rystende, noe som forsterkes av at tonen i boka er desto mer neddempet og nøytral. Fortellingen starter i 1982, med opptakten til den blodigste konflikten i nyere tids historie. Vi er i Pajok i Sør-Sudan. Sarah er seks år, og kommer hjem fra fisketur og ser at landsbyen brenner. Hun begynner bare å løpe, og havner i en flyktningkolonne på vei mot flyktningleiren Daadab i Kenya. Seksåringen får beskjed om at familien er drept, og vandrer delvis alene, delvis med tilfeldige fremmede som tar seg av henne inntil de forsvinner. “Da vi har kommet frem til Dadaab har jeg blitt åtte år, og jeg har glemt hvordan mamma og pappa ser ut”, forteller Sarah om når de når flyktningleiren. Da har hun vandret i to år til sammen, og levd på røtter, bær og småkryp. “Hun er drept”, bemerker Sødal i en av passasjene der han bryter inn i fortellingen og beskriver kvinnen som forteller historien til ham: Det tilknappe ansiktet, mimikkløsheten når hun gjengir de frykteligste overgrep. [...] mye av det

hun forteller lar seg nesten ikke fange opp av språket. Hun minner meg på skjørheten i livet, samtidig som hun har en enorm personlig styrke, sier forfatter Nils Harald Sødal. Han sitter sammen med Sarah, som er anonymisert, i en kafé på Bussterminalen i Oslo. Hun tok kontakt med ham i fjor, etter å ha funnet navnet hans på Internett. Sarah hadde et sterkt behov for å fortelle sin historie. Som seksåring måtte hun flykte da borgerkrigen brøt ut i Sudan. Hun mistet familien, og levde alene på flukt. Gjentatte ganger ble hun voldtatt, noe som har resultert i seks barn. I 1999 flyktet hun til Norge. Her fortsatte overgrepene. [...] Sarah ønsker å fortelle sin historie i bokform slik at opplevelsene kan gi styrke og støtte til andre. [...] Sødal har gjort Sarahs historie til en skjønnlitterær roman. “Fuglene under himmelen” er inndelt i kapitler, hvor møtet mellom forfatteren selv og kvinnen er lagt inn som rammefortelling. Han har i liten grad mulighet til å etterprøve det hun har sagt, men har aldri tatt henne i selvmotsigelser og opplever henne som svært oppriktig. Sødal har forandret minimalt på historien, utover å tilføre lukt og smak. - Hun framstilte livet sitt veldig faktabasert og nøkternt, spesielt de første åra på flukt. Derfor måtte jeg tilføre litt koloritt og tilrettelegge den litterært.” (*Dagbladet* 28. november 2011 s. 42-43)

Andre eksempler:

Rigoberta Menchú: *Jeg, Rigoberta Menchú* (1982, på norsk 1992)

Nizar Sassi og Guy Benhamou: *Fange 325: Dokumentar fra Guantánamo-leiren* (på norsk 2006)

Irina Sjtsjerbakova og Grigorij Sjvedov (red.): *Å være tsjetsjener: Vitnesbyrd fra krigens barn* (på norsk 2006)

Dave Eggers: *Hva er dette hva* (på norsk 2008)

Carmina Salcido og Steve Jackson: *Not Lost Forever: My Story of Survival* (2009)
– Salcido ble nesten drept av sin far da han ville utslette hele familien

Anne Helene Guddal har skrevet masteroppgaven *Den aldri overlevde overlevelsen: Om vitnesbyrdlitteraturen fra konsentrasjonsleirene* (2008).

“Valentino Achak Deng er en i dag noenogtjueårig mann med nylig ervervet amerikansk statsborgerskap, som (omtrent) seks år gammel ble fordrevet fra sin landsby av den nasjonale opprørsbevegelsen SPLA, og tvunget – sammen med tusenvis av andre unggutter fra det sørsudanske Dinka-folket, seinere kjent som “The Lost Boys” – ut på en over 1000 kilometer lang marsj mot nabolandene Etiopia og Kenya. Etter et tiår i en kenyansk flyktningleir, ble han sendt til USA og byen Atlanta, hvor han via andre kom i kontakt med Dave Eggers, som la fra seg hva han hadde i hendene for å skrive historien om hans ufattelige liv, både i Afrika og i USA. Eggers forteller den historien gjennom Valentino Achak Dengs øyne,

særegne syntaks og lett antikverte uttrykksmåte (han bruker for eksempel komplementet “man of consequence”, akkurat som Jane Austen), men har valgt å kalle boka en “fiksjonalisert autobiografi”, i og med at Valentino Achak Dengs hukommelse fra barneåra var mangelfull og måtte rekonstrueres, delvis for Eggers’ regning, og i og med at boka også er formet av inntrykkene Eggers dannet seg da de sammen reiste tilbake til Sudan i 2003.” (*Dagbladet* 29. mai 2008)

“Eggers gjenforteller på 571 boksider den hjerteskjærende historien om Valentino Achak Deng, en foreldreløs guttunge, en av de 2000 lost boys, som rømte fra det krigsherjede, fattige Sudan og kom til det rike, fredelige USA. Forfatteren Eggers brukte mange år på samtaler og kontroll av opplysninger. Det komplekse i historien framgår av den symbolfylte dramaturgien: Eggers lar Valentino Achak Deng, flyktningen fra Sudan, fortelle sin historie mens han rundstjeles av en svart mann og en svart kvinne hjemme i sin nye leilighet i Atlanta – men ranerne binder ham og taper igjen munnen. Flyktningen i frihetens land blir ikke hørt, heller ikke av sine egne.” (*Dagbladet* 6. juli 2009 s. 44)

“There are many reasons why so few trials of rights abusers take place: a barely functioning judicial system, corrupt or compromised officials, and a lack of concrete evidence are common problems. Cash-strapped judicial systems have no witness protection programs and many witnesses fear coming forward with evidence. Police or public prosecutors lack the skills to investigate and present strong cases, judges and prosecutors are underpaid, and courts operate with scant physical and financial resources and without basic administrative support.” (Hayner 2002 s. 89)

“Individuals, though, suffer most from the intense psychological trauma that may result from extreme events. Many survivors of violent political repression suffer a painful psychological and emotional hell for years. It is true that some survivors of trauma are remarkably resilient: in dire circumstances, or forced by the necessity of daily survival, they effectively suppress their memories and continue to function day to day, or even seem to recover from the experience in sound mind and spirit. But many others are not so lucky, and suffer fiercely from the memory of torture or of witnessing the brutal murder of a loved one.” (Hayner 2002 s. 134)

Hvorfor rippe opp i gamle sår gjennom å fortelle om traumene? Den argentiske journalisten Horacio Verbitsky stilte seg dette spørsmålet, og svarte ut fra bitre erfaringer i Argentina: “Because they [sårene] were badly closed. First you have to cure the infection, or they will reopen themselves.” (Hayner 2002 s. 133)

“[R]epressing intense emotional pain leads to psychological trouble. Indeed, one of the cornerstones of modern-day psychology is the belief that expressing one's feelings, and especially talking out traumatic experiences, is necessary for recovery and for psychological health. It is often asserted that following a period of massive political violence and enforced silence, simply giving victims and witnesses a

chance to tell their stories to an official commission – especially one that is respectful, nonconfrontational, and interested in their stories – can help them regain their dignity and begin to recover.” (Hayner 2002 s. 134) “[R]ecognizing a person's traumatic experience could be extremely important to their psychological healing.” (Hayner 2002 s. 137)

Mange ønsker at vitnesbyrd skal gi ofrene en katarsis-effekt (en sjelelig “renselse” fra lidelsen). Også ofrene selv kan håpe på dette. “Telling one's story can be very emotional, especially for those who have never told their story before. But psychologists question the idea of a one-time catharsis resulting in real psychological healing. In clinical counseling settings, in fact, most therapists would avoid pushing someone to address the worst of their pain too quickly, especially if it is rooted in events of extreme trauma.” (Hayner 2002 s. 139) Men det å fortelle kan oppleves som grusomt, særlig hvis egen familie kan få traumer av det. “If a woman had been gang raped by the South African Defence Force or the police, it's not easy for her to tell the story, especially in front of her husband or children.” (Hayner 2002 s. 137)

“The chief mental-health specialist at the South African truth commission, Thulani Grenville-Grey, acknowledged the dangerous territory on which the commission was treading but defended its work, arguing that it's better to be in pain than to be numb. “It's better to be in touch with your grief. It's not a particularly bad thing to be retraumatized; you have to get worse before you get better, in order to heal. It's horrible, but that makes it a real transformation.” ” (Hayner 2002 s. 144)

“Judith Herman, a professor of psychiatry at Harvard Medical School, points to a tension between victims' desire to speak and their instinct to bury their memories. “The ordinary response to atrocities is to banish them from consciousness. Certain violations of the social compact are too terrible to utter aloud: this is the meaning of the word *unspeakable*. Atrocities however, refuse to be buried. Equally as powerful as the desire to deny atrocities is the conviction that denial does not work. ... Remembering and telling the truth about terrible events are prerequisites both for the restoration of the social order and for the healing of individual victims.” Truth commissions of other means of honoring the past may also help to counter what psychologist Yael Danieli calls a “conspiracy of silence” that often develops around political violence and tends to intensify survivors' “already profound sense of isolation, loneliness, and mistrust of society.” The official acknowledgment of previously denied events, especially by a state-sponsored body such as a truth commission, can thus be extremely powerful.” (Hayner 2002 s. 134-135) I mange land har det blitt etablert sannhetskommisjoner etter at år med politisk undertrykkelse, terror, massakre og andre overgrep er over, som en slags moralsk opprydning før en ny epoke kan begynne i landets historie.

I 1994 foregikk det folkemord i Rwanda da grupper fra hutu-befolkningen drepte nesten én million tutsier med målet å utslette hele denne folkegruppa, og tutsiene

kjempet tilbake. Regjeringshæren deltok i nedslaktingen av tutsier. Det var primært politiske årsaker til massakrene, blant annet overgrep mot hutuer i nabolandet Burundi. Kommandanten for FNs fredsoperasjoner i landet var kanadiere Roméo Dallaire. I 2003 publiserte han boka *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda*, etter å ha hatt depresjoner, nervesammenbrudd og begått flere selvmordsforsøk (Erlil og Wodianka 2008 s. 81). Dallaire beskriver i denne boka Vestens mislykkete politikk overfor Rwanda, og anklager verdenssamfunnet for å ha vært likegyldig til landets problemer. Basert på boka regisserte Peter Raymond i 2004 dokumentarfilmen *Shake Hands with the Devil: The Journey of Roméo Dallaire*. I et intervju sa Dallaire: "I'd like to use the example of [...] the mountain gorillas in the northwest of Rwanda [...] I have this terrible feeling that if some outfit wanted to go and slaughter those 300-odd gorillas, that today people would react with far more consternation than they would if they started to kill thousands of black Africans, Rwandans, in the same country." (her sitert fra s. 358 i *The Genocide Studies Reader*, ed. av S. Totten og P. R. Bartrop, 2009)

En annen vitnesbyrdbok om massakrene i Rwanda er Esther Mujawayos *Overlevende: Rwanda, ti år etter folkemordet* (2004; skrevet på fransk sammen med Souâd Belhaddad). Mujawayo er fra Rwanda, men levde i Tyskland da hun skrev boka (Erlil og Wodianka 2008 s. 84). Hun forteller både om sin oppvekst, om politiske forhold i hjemlandet, om drepte personer og om overlevende som det ikke ble lyttet til etter folkemordet fordi deres opplevelser var for grusomme.

Sentale temaer i den senegalesiske forfatteren Boubacar Boris Diops roman *Murambi: Boka om menneskeknoklene* er at virkeligheten overgår fantasien og at ordene ikke strekker til. Cornélius, som har blitt oppfattet som forfatterens talerør i teksten, og som skal skrive et teaterstykke om folkemordet i Rwanda i 1994, må innrømme at han mangler ord for dette ufattelige. Likevel vil han ikke gi opp, fordi taushet kan oppfattes som om morderne vinner (María O. L. Gamallo i <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4056797.pdf>; lesedato 10.10.19).

"Anne Whitehead har i boka *Trauma Fiction* (2004) sporet opprinnelsen til den sterke opptattheten av traumer innen humanistiske fag til diagnostiseringsarbeidet som ble gjort av amerikanske psykiatere på 1980-tallet. Langvarige aksjonskampanjer fra Vietnam-soldater, som ønsket forskning på konsekvensene av egne skjellsettende krigserfaringer, resulterte i etableringen av diagnosen posttraumatisk stresslidelse (PTSD). Ved formelt å akseptere PTSD som ny diagnostisk kategori la American Psychiatric Association (APA) grunnlaget for en ny bølge av teoretisering over, og forskning på, ettervirkninger av traumatiske hendelser. Cathy Caruth, Shoshana Felman og Dori Laub trekkes gjerne frem som sentrale teoretikere som bidro til å åpne traumefeltet for de humanistiske fagene, og særlig litteraturvitenskapen, på 1990-tallet. Felman og Laubs *Testimony. Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History* (1992), og Caruths to bøker *Trauma. Explorations and Memory* (1995) og *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History* (1996) er fremdeles hyppig refererte verk i forskningen på

traumelitteratur.” (Marte Finess Tretvoll i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/38395/Marte-Finess-Tretvoll.pdf>; lesedato 26.01.18)

“Den første responsen på et traume vil ifølge Caruth være kaotisk, ufullstendig, og de påtrengende bildene så sjokkerte at de ikke lar seg strukturere i en narrativ sammenheng. En tekstlig fremstilling av traumer vil derfor, i Caruths forståelse, formidles i et språk som motsetter seg, samtidig som det gjør krav på, leserens forståelse. En slik oppfatning av at traumet synliggjør språkets utilstrekkelighet, ja, der språket nær sagt bryter sammen i sin manglende evne til å fange inn hva den traumatiske hendelsen rommer, har blitt det Leigh Gilmore i *The Limits of Autobiography. Trauma and Testimony* (2001) kaller en konsensus i den litteraturvitenskapelige traumeforskningen. At traumet representerer noe som ikke lar seg gripe, og dermed motsetter seg narrativ organisering, har blitt stående som en teoretisk arv etter Caruth, ifølge Gilmore. Samtidig er det å formidle sin historie til en lyttende part – litteraturens ekvivalent til den terapeutiske situasjon – paradoksalt nok holdt frem som en handling med potensial til å få traumet til å falle på plass i bevisstheten til individet.” (Marte Finess Tretvoll i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/38395/Marte-Finess-Tretvoll.pdf>; lesedato 26.01.18)

“For Caruth handler traumet først og fremst om det som ikke lar seg erkjenne. Slik formulerer hun et paradoks om at den mest intense konfrontasjonen med en radikal hendelse, gjennom *flashbacks*, samtidig innebærer en absolutt nummenhet overfor den. Caruth understreker samtidig at hendelsen kun lar seg forstå som traumatisk etter hendelsen, og synliggjør slik gapet mellom hendelse og erkjennelse. Det er imidlertid ikke slik at Caruth hevder at traumet *umulig* lar seg omskape til et forståelig språk, men snarere at denne prosessen alltid vil bevege seg langs et erfaringsmessig kontinuum: Den radikale opplevelsen gjennomlevs, de samme opplevelsene tar bolig i individet gjennom *flashbacks* og medfører at de virkelige hendelsene derigjennom endrer karakter for individet, før vedkommende gradvis nærmer seg en mer bevisst og erkjent holdning til sine opplevelser. En traume-fortelling vil dermed inneholde mer eller mindre tydelige *spor* etter et traume, avhengig av hvor på det erfaringsmessige kontinuum individet befinner seg i nedtegnelsens øyeblikk. Den umiddelbare responsen på traumet vil være kaotisk og ufullstendig, mens individet på senere tidspunkt i større grad vil være i stand til å inkorporere det gjennomlevde i et sammenhengende narrativ. For Caruth er poenget altså ikke at den traumatiske hendelsen, eller traumet i seg selv, aldri kan bli formidlet på forståelig vis til andre, men at dette først kan finne sted i og gjennom en forsinkethet. I møtet med traumefortellinger [...] vil det alltid finnes grader av bearbeidelse, og traumets spor vil i varierende *grad* være synlig for leseren.” (Marte Finess Tretvoll i <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/38395/Marte-Finess-Tretvoll.pdf>; lesedato 26.01.18)

Fangene i fangeleire har hatt “very similar experience in all these environments: the shock of being imprisoned or of arriving at a camp, powerlessness, humiliation, the loss of dignity (being undressed, having their hair cut, being dressed in ill-fitting

prison clothes), the loss of status and name (replaced by a number which was even tattooed in concentration camps), the treatment of people like mere objects, the worthlessness of human life, the necessity to submit to the prison rules, movement in limited living space, the feeling of timelessness, the presence of violence and bullying, slavish work, physical suffering, illnesses, hunger, cold, isolation from relatives and for many also the impossibility to make themselves understood because of the language barrier arising from the unknown language of jailers. As an individual is getting used to the horrifying reality, he or she becomes apathetic, starts to wither psychically, loses the value of their own self, views himself or herself as only a negligible part of a crowd, is not sure whether he or she still is a real human being and becomes “a human without a past and name”, just a step from complete apathy and submission to the destiny. At this moment, as the psychologist Viktor Frankl says, it is necessary to realize that there is always a remnant of spiritual, inner freedom which cannot be taken away even in a concentration camp. It is the free inner decision of each individual, not physical, psychological and other conditions, which determines if they remain human beings and preserve their dignity. [...] Zoë Waxman (2005) states various motivations which Jews in Warsaw ghetto had for writing – the need for personal confession, the need to create historical testimony, to resist, to assert individual agency, the will to continue the Jewish tradition of witnessing or to provide a memorial.” (Čáslavová 2013)

““Many and many prisoners wrote or recited poetry, they repeated their own verses and those of others again and again and later they repeated them to their inmates. In the 1960s Yevgenia Ginzburg, a Russian author and Gulag prisoner, met a writer in Moscow who did not believe that prisoners in such conditions had been able to repeat poems and to draw comfort from them” [...]. However, the therapeutic function of poetry cannot be doubted, a view which is supported e.g. by an academic *Journal of Poetry Therapy* which focuses on serious research on poetry as a therapeutic tool.” (Čáslavová 2013)

“Still many years later, former prisoners remember the prison poetry and with respect, humility and emotion are able to recite the poems, thanks to which they did not lose the will to live. “A labour camp poem which stuck in my memory the most was Anička Kvapilová’s *Touha*. It helped me even later, at home, in hard times. It was a kind of prayer for me; as soon as I repeated it, I immediately realized that I had already gone through harder times in my life. I have never forgotten it” (SKLENIČKOVÁ 2006: 99–100).” (Čáslavová 2013)

For mennesker som daglig lider under sine traumer, kan det være umulig å få profesjonell hjelp. “In Sierra Leone, there is only one psychologist in the entire country.” (Hayner 2002 s. 146)

“The term ‘testimonio’ refers to a non-fiction narrative depicting the living conditions and political struggles of subaltern groups that emerged in the second

half of the twentieth century in Latin America in the context of the new social movements that demanded civil rights for minorities, ethnic groups, women, gays and others [...] A *testimonio* is often an oral narrative of illiterate people solicited and edited by mainstream intellectuals [...] Two well-known texts are *I, Rigoberta Menchú* and *Here's to You, Jesusa!*" (Herman, Jahn og Ryan 2005 s. 594).

I 2015 fikk hviterussiske Svetlana Aleksijevitsj Nobelprisen i litteratur. "I sitt nobelforedrag tar Aleksijevitsj sats i Theodor Adornos berømte devise om at det er barbarisk å skrive dikt etter holocaust. Hun forteller at hennes læremester, den hviterussiske forfatteren Ales Adamovitsj, også mente at å skrive "prosa om det 20. århundres mareritt var blasfemisk". Slik utvides perspektivet fra nazismens til stalinismens forbrytelser, og det samme gjelder i Aleksijevitsj' øyne for begge: "Her kan man ikke dikte opp. Sannheten må gjengis som den er. Det krever 'hyperlitteratur'. Det er vitnet som må snakke." [...] Dagligspråket er ifølge Aleksijevitsj bedre egnet enn noen kunst til å fremstille sannheten om bestialiteten som kjennetegnet det 20. århundret. Hun klargjør likevel at dette ikke er noe man kan oppnå ved å ta med en opptager til enhver hverdagslig situasjon: "Mennesket snakker alltid vakkert i kjærlighet og overfor døden; i disse øyeblikkene beveger det seg høyere enn sitt daglige jeg, det går opp på tå. Det er dette mennesket jeg er på jakt etter." [...] dagligspråket byr på en høyere form for virkelighet, og dermed en høyere litterær kvalitet – en "hyperlitteratur"." (*Morgenbladet* 24.–30. august 2018 s. 46)

"Aleksijevitsj har med båndopptageren som følgesvenn forvandlet seg til et reisende øre. Bøkene til forfatteren [...], består av en rekke monologer: ikke oppdiktede versjoner av hendelser Aleksijevitsj har fått nyss i, men faktiske vitnesbyrd hun har samlet gjennom hundrevis av intervjuer, gjort over en årrekke. [...] Nå utkommer to av bøkene på norsk: *Bønn for Tsjernobyl*, som samler historiene til mennesker tilknyttet atomkatastrofen – de evakuerte, soldatene som utførte evakueringen, opprydderne og tilflytterne – og *Krigen har intet kvinnelig ansikt*, hvor kvinner som på ulike vis tjenestegjorde for Sovjet under andre verdenskrig, deler sine krigsberetninger. [...] I *Krigen har intet kvinnelig ansikt* forteller en av kvinnene om hvordan de pleier å samles denne dagen, for å minnes krigens historie, ikke seierens: "når vi møtes, har vi ikke nok lommetørklær – slik er våre frontmøter. Et hav av tårer...". Det som for fortellerne i Aleksijevitsjs nedtegnelser er vanskelig å huske, er det også vanskelig å lese om. Kvinnene minnes de lange flettene som ble klippet av da de ble soldater, husker det brennende ønsket om å komme til fronten, den romantiske kamplysten. Én husker en partisan som druknet sitt gråtende barn i en myr for at skrikene ikke skulle avsløre gjemmestedet. Én husker den lodne folen hun skjøt for å skaffe mat, "et syltynt vrinsk". De husker alle døden, den samme, i ulike versjoner." (*Morgenbladet* 9.–15. mai 2014 s. 44)

Krigen har intet kvinnelig ansikt "lodder i menneskets evne til ondt, men like fullt er boken på sporet av minneprosesser som også kan være av mer konstruktiv

karakter. Fortellerne griper etter menneskene de har vært: Er den de er i dag og den de var, en og samme person? Spørsmålet gjelder også for monologene i *Bønn for Tsjernobyl*. De militære som stenger av landsbyene spør seg hvorfor de var der, undrer seg over lengselen etter heroisme. [...] En annen forteller at han kom hjem og kastet alle klærne han har brukt innenfor sonen, foruten en lue: “Men pilotlua fikk den lille sønnen min i gave. Han ba så pent. Han tok den aldri av seg. To år senere ble han diagnostisert med hjernesvulst ... Du får skrive resten sjøl ... Jeg vil ikke snakke mer ...” Aleksijevitsj avstår fra oppfordringen om å skrive selv – foruten en innledning med egne refleksjoner om boken er forfatteren knapt synlig i teksten. En sjelden gang får et av spørsmålene hennes stå, ellers aner man at alle intervjufraser er utelatt. Samtidig er hun beretningenes omdreiningspunkt: tilhøreren, mottageren, et vitne for historiene som fortelles. [...] Fortellingene er ivaretatt med alle deres brudd og avbrytelser – og det er nettopp dette som gjør Aleksijevitsjs metode så human, og som gjør bøkene til stor litteratur fremfor god journalistikk. Her fremtrer rent sentiment, og en eventuell sentimentalitet er lagt til av fortellerne selv, noe forfatteren er seg bevisst: “Fortellerne er ikke bare vitner, de er vel så mye skuespillere og skapende kunstnere.” Sammensetningen gjør at *Utopiens stemmer* [der Sovjet-mennesker forteller om sine liv] skiller seg fra annen vitnesbyrdlitteratur; det er ikke én sannhet sett av ett par øyne som søkes, snarere viser Aleksijevitsj mangfoldet i sine sjelskrøniker.” (*Morgenbladet* 9.–15. mai 2014 s. 44-45)

A Long Way Gone: Memoirs of a Boy Soldier (2007) er skrevet av Ishmael Beah fra Sierra Leone. “A gripping story of a child’s journey through hell and back. There may be as many as 300,000 child soldiers, hopped-up on drugs and wielding AK-47s, in more than fifty conflicts around the world. Ishmael Beah used to be one of them. He is one of the first to tell his story in his own words. In *A LONG WAY GONE*, Beah, now twenty-six years old, tells a riveting story. At the age of twelve, he fled attacking rebels and wandered a land rendered unrecognizable by violence. By thirteen, he’d been picked up by the government army, and Beah, at heart a gentle boy, found that he was capable of truly terrible acts. Eventually released by the army and sent to a UNICEF rehabilitation center, he struggled to regain his humanity and to reenter the world of civilians, who viewed him with fear and suspicion. This is, at last, a story of redemption and hope.” (<http://www.alongwaygone.com/>; lesedato 30.01.15)

“Margaux Fragoso (31) ble misbrukt av en pedofil mann i 15 år. Nå er hennes selvbiografi kommet på norsk. [...] Hun har skrevet en av fjorårets mest omdiskuterte bøker i USA. I “Tiger, tiger”, med undertittelen “En selvbiografi”, forteller Margaux Fragoso (31) den rystende historien om hvordan hun som sjuåring møtte 51 år gamle Peter i et offentlig svømmebasseng hjemme i New Jersey. De innledet et forhold som varte til han tok sitt eget liv 15 år seinere. - Jeg føler at jeg har gitt mitt barndoms-jeg makta tilbake, ved å gi henne stemmen hun ikke fikk ha, sier Margaux Fragoso til *Dagbladet*. [...] - I boka gir du din overgriper et menneskelig ansikt. Hvorfor? - Slike mennesker vil alltid forsøke å framstå som

snille, for eksempel ved å være dyreelskere, slik som Peter. Dersom du ser etter monstre, vil du sannsynligvis aldri oppdage dem, de vil gå under radaren. En virkelig misbruker vil ikke se ut som et monster, mener Fragoso. [...] Enkelte kritikere har imidlertid lurt på om det var nødvendig å skrive så detaljert om overgrepene. - Jeg tror at en av grunnene til at dette kunne skje var at folk ikke ønsker å prate om slike ting. Når et barn blir misbrukt, sender samfunnet ut en beskjed om at man ikke skal snakke om det. Barn ser på kroppsspråket til foreldrene sine at de er ukomfortable med temaet. [...] - Mange tror jeg må ha lidd mye da jeg skrev dette, og mye var selvfølgelig vanskelig. Men det har også vært en form for lettelse – en følelse av å ta kontroll over noe som er utenfor kontroll, sier hun.” (*Dagbladet* 9. februar 2012 s. 42)

Shoshana Felman og Dori Laub ga i 1992 ut boka *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. “The metaphors of testimony and witness are often evoked to describe the relation of reader or observer to a text that contains accounts of trauma. For instance, in their germinal book, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, literary theorist Shoshana Felman and co-author and practicing psychoanalyst Dori Laub (1992) write about the crucial role of witnessing testimonies of trauma. They are particularly interested in literature that testifies to large-scale trauma and the witnessing role of readers who encounter trauma on the page. The literary testimony described by Felman and Laub (1992) contains stories told of personal experiences with significant historical traumas, particularly Holocaust literature. Along with other scholars in literary trauma studies, Felman and Laub’s approach to trauma and testimony builds from at least three underlying assumptions: (1) that testimony is the written record of an experience; (2) that the reader has some emotional distance from the testimony being offered in the literature; and (3) that the confrontation with immense trauma such as the Holocaust demands that the reader serve as witness. A reader’s witnessing might involve empathetic emotional responses or expressions – verbal and nonverbal – that acknowledge the weight and importance of the stories told.” (Elizabeth Dutro i <http://www.ncte.org/library/NCTEFiles/Resources/Journals/EE/0432-jan2011/EE0432Extending.pdf>; lesedato 29.11.17)

“Every testimony requires a listener; as Dori Laub states, ‘testimonies are not monologues; they cannot take place in solitude’ (1992, p.70). As Felman and Laub outline, speaker and listener undertake ‘a common struggle to release the testimony which, in spite of inhibitions on both sides, will allow the telling of trauma to proceed and to reach its testimonial conclusion’ (1992, p.xvii). The very process of listening is affective: “The listeners and interviewers whose own listening in fact enables the unfolding of the testimonial life accounts of Holocaust survivors – cannot fulfil their task without, in turn, passing through the crisis of experiencing their boundaries, their separateness, their functionality, and indeed their sanity, at risk” (Felman and Laub 1992, p.xvii). The listener participates in the testimony and becomes ‘the blank screen on which the event comes to be inscribed for the first

time' (Felman and Laub 1992, p.57) which also means that he 'comes to partially experience trauma in himself' (Felman and Laub 1992, p.57). It is this process of speaking and listening which enables a narrative to become testimonial [...] Laub outlines: "The absence of an addressable other... it is, precisely, this ultimate annihilation of a narrative that, fundamentally, cannot be heard and of a story that cannot be witnessed, which constitutes the mortal eighty-first blow" (1992, p.68). Laub uses 'the mortal eighty-first blow' to describe the limit of what a person can endure." (Joanna Spooner i https://www.gla.ac.uk/media/media_234570_en.pdf; lesedato 29.11.17)

"As Laub points out, testimony often reveals 'the reality of an unimaginable occurrence' (1992, p.60). Laub uses the example of the testimony of a Jewish woman describing an explosion in one of the chimneys at Auschwitz: 'the number [of chimneys] mattered less than the fact of the occurrence' (1992, p.60). Some of the details of the event are lost in the memory of an event which was previously 'unimaginable.' [...] what Laub describes as 'an obsession with factfinding; an absorbing interest in the factual details of the account which serve to circumvent the human experience' (1992, p.73) as a mechanism of resisting the testimonial process. The reader focuses on the factual information in the account as a means of avoiding the 'human experience' or 'the fact of the occurrence.' As a result of this 'factfinding,' the date specified in the claim is used to deny the whole narrative. The resistance to testimony on the part of the listener is also demonstrated in the language used in responses to asylum claims: 'You claim that although you survived this attack you were arrested and imprisoned, without trial, for 3 years and 2 months during which time you allege you were mistreated' (*Still No Reason At All* 1999, p.19). The words 'claim' and 'allege' indicate an attempt to position the narrative within a legal framework but this attempt conflicts with the human experience of the testimony." (Joanna Spooner i https://www.gla.ac.uk/media/media_234570_en.pdf; lesedato 29.11.17)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>